

Bernardin Škunca

CRKVA – GRAĐEVINA, ŠTO JE TO? (II)

Najstarija i uvijek prisutna težnja: sastati se zajedno na istome mjestu – Najstariji model crkve-građevine: kuća-crkva – Model crkve-bazilike – Model katedrale-model grandioznosti – Načelo: vidjeti i čuti – Veličina crkve-građevine i pitanje broja – U pitanju crkve-građevine Crkva nema „svoj stil” ali ima „svoje znakove”.

U TRAŽENJU MODELA CRKVE – GRAĐEVINE

Kršćanstvo je u tijeku svoje povijesti tražilo i nalazilo načina da ostvari, da oblikuje i da obilježuje crkvu-građevinu. Određeni teološki mentalitet – primijenjen u konkretnoj kršćanskoj duhovnosti, u odnosu na svijet i život, dakle, u svjetonazoru – u tome je vršio temeljno usmjerenje. Crkve-građevine su se rađale iz stvarnoga životnog razmišljanja, ili, naprosto, iz života vjere. Tako je to bilo u samim počecima, u vrijeme progonstva i u vrijeme slobode, tako je to i danas. Jedno je sigurno: Crkva nikada – niti za najtežih progona – nije živjela svoju vjeru bez posebnih bogoštovnih zgrada (S. Robin). Različito ih je zamišljala, pa u tijeku povijesti možemo razlikovati nekoliko iznijansiranih modela crkve-građevine. Riječ je o modelima a ne o stilovima arhitekture. Govorit ćemo o modelima, i to ponajprije o općim crtama tih modela.

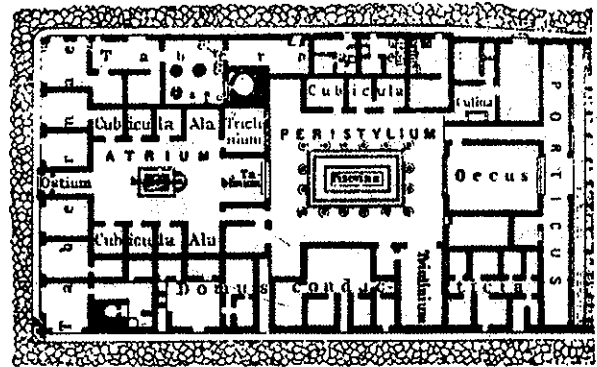
Model „kuće-crkve” („domus ecclesiae”)

Razdoblje kršćanstva od početka do IV. st. nije bez crkve-građevine. Pogrešno je mišljenje – još uvijek prisutno u širim krugovima – da su kršćani u prvim stoljećima, u razdoblju progonstva, svoje bogoslužje obavijali u katakombama ili pak u anonimnim privatnim kućama. Mnogi povijesni podaci pružaju drugu sliku.

Možda je sv. Justin, sredinom II. st., najbolje izrazio osnovnu težnju prvih kršćana – a potom i kršćana svih vremena – za stalnim mjestom bogoslužja: „U dan koji se zove Dan sunca, sastajemo se na istom mjestu, iz gradova i sela” (podcrtao BŠ). To mjesto sastajanja, tj. mjesto gdje se našla Zajednica-Ecclesia, počelo je veoma rano – već od II. st. – označavati zgradu, crkvu-građevinu; po-

stajalo je „znak”. Bilo je to najprije u kućama obraćenih imućnih kršćana, a kada se to pokazalo nepriličnim zbog prestiža, u kućama-crkvama što su pripadale kršćanskoj zajednici. Kršćanske su zajednice već u tom razdoblju kupovale zemljišta i gradile crkve, odnosno kuće u kojima je središnji dio bio uređen za bogoslužje. Znade se, npr. da je u jednom sporu oko zemljišta za gradnju kuće-crkve – bilo je to u III. st. – carski sud presudio u korist kršćana.

U kontekstu tadašnjega kršćanskog mentaliteta, u kojemu je naglasak na „sastati se na istom mjestu” – dapače, sastati se u kući-crkvi koja je u svom središnjem dijelu namijenjena za bogoslužje, kako to želi već papa Kalist (217.-222.) – kuća-crkva je zgrada poput ostalih. Izvana se nije razlikovala od drugih.

Tlocrt patricijske kuće Pansa iz II. st. koja je služila, kao kuća-crkva, za sve oblike sastajanja prvih kršćana.

Sigurno je, dakle, da su kršćani i za vrijeme progonstva, pored podzemnih i anonimnih mjesta, već imali i kuće-crkve. Takvih je kuća-crkava u III. st. mnogo sagrađeno. Barem četrdeset ih ima u samom Rimu (B. Neunheuser). Dvadesetpet takvih kuća-crkava, sagrađenih na brežuljcima Rima, dobile su naziv *tituli*. Naravno, bilo je kuća-crkava i izvan Rima, gdje god su kršćani imali žive zajednice. Dobro je poznat i najbolje sačuvan primjer kuće-crkve u Dura-Europos, u Mezopotamiji. Riječ je o kući grčkog stila, sagrađenoj oko 200. i preuređenoj u kuću-crkvu godine 232.

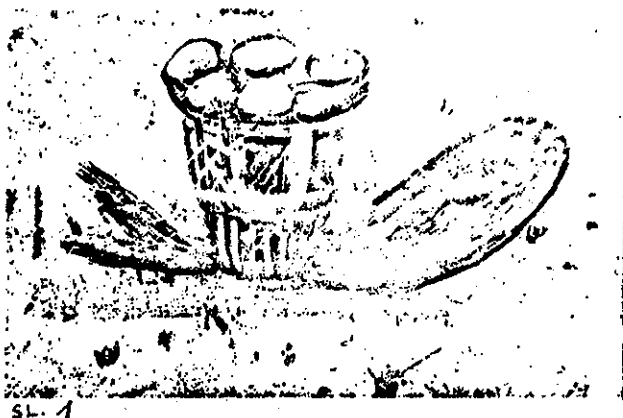

Peristil patricijske kuće Vetti iz II. st., kamo su kršćani dolazili da učvršćuju vjeru.

U središnjem dijelu takve kuće – kako gore već rekosmo – bio je prostor za bogoslužje i molitvu, najčešće na prvom katu. Uz taj bogoslužni prostor, na jednom ili na dvama katovima, bio je stan za kler, te prostorije za katekumenat i za siromahe. Sve pod jednim krovom. Tako je htjela situacija tadašnje Crkve koja se osjećala putničkom i misionarskom; Crkve koja se svjesno okretala bitnom, tj. svojim tajnama što su se sažimale u slavljenju Krista prisutna u euharistiji i u drugim znakovima-sakramentima.

Stari su se kršćani, uz gore rečeno, nadahnjivali i na „prostoriji na katu”, u kojoj je Isus slavio Vazam s učenicima (usp. Lk 22,8-13). Ta „prostorija na katu”, dakle, prostorija *u kući*, ostala je model-ideal za mjesto gdje će se kršćani sastajati na euharistiju, za agape, za sakramente, za katekumenat, za različite molitvene susrete. Usred napetosti između progona i želje da žive vjeru i da slave svoje tajne *na istom mjestu*, kršćani u „prostoriji na katu” nalaze „znak” svojih sastanaka. Jednostavnost i nenametljivost, a u liturgijskom smislu funkcionalnost i bliskost – prostorna i duhovna – između predsjedatelja slavlja i vjernika, između liturgije oltara i liturgije Zajednice, eto bitnih obilježja tih kuća-crkava.

Takav model crkve-građevine izrastao je u križanju mnogostrukih niti od kojih je bio tkan život vjere ranog kršćanstva: od želje da se nađu zajedno na istome mjestu i da ostanu jednostavni uz Kristove znakove, do stvarnih nemogućnosti da pomišljaju na velebna zdanja koja će se prvi put u kršćanstvu pojaviti s dolaskom cara Konstantina (274.-337.).

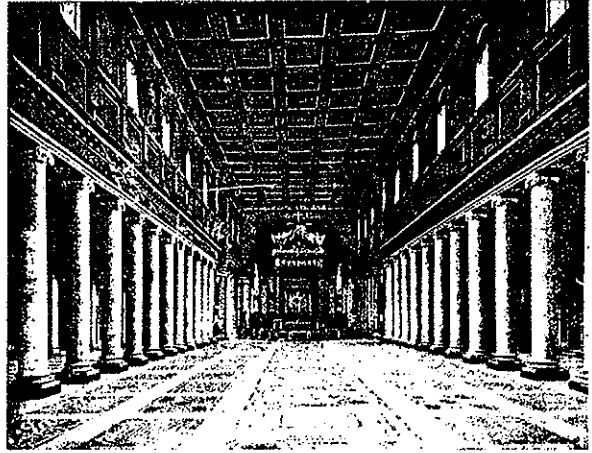

Crkva u prvim stoljećima svjesno se okretala bitnom: povezivati Zajednicu, sastajati se na istom mjestu i slaviti tajne Kristove, napose euharistiju.

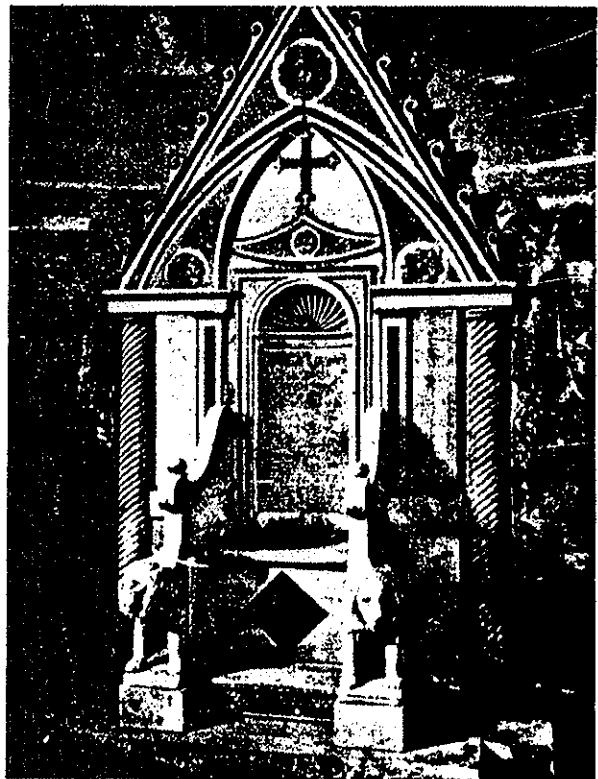
Model crkve-bazilike

Godina 313 s mnogostrukih je gledišta postala povijesnom prekretnicom. Kršćani se osjećaju drukčije. Razdoblja progonstva ostaju kao najdraže uspomene koje nikad neće prestati važiti kao izvor duhovnog bogatstva. Ali strukture života se mijenjaju. I želja koju su raniji kršćani osjećali u potrebi da se „nađu na istom mjestu”, ostala je živa. Ali „struktura” tog mjesta sastajanja je postupno, ali ne odveć sporo, mijenjala izgled izvana i iznutra. Rodio se *model bazilike* s očitim

Crkva građena po uzoru na svjetovne rimske upravne zgrade, ali bitno upriličena kršćanskom bogoslužju: bazilika sv. Marije Velike iz V. st. (Rim).

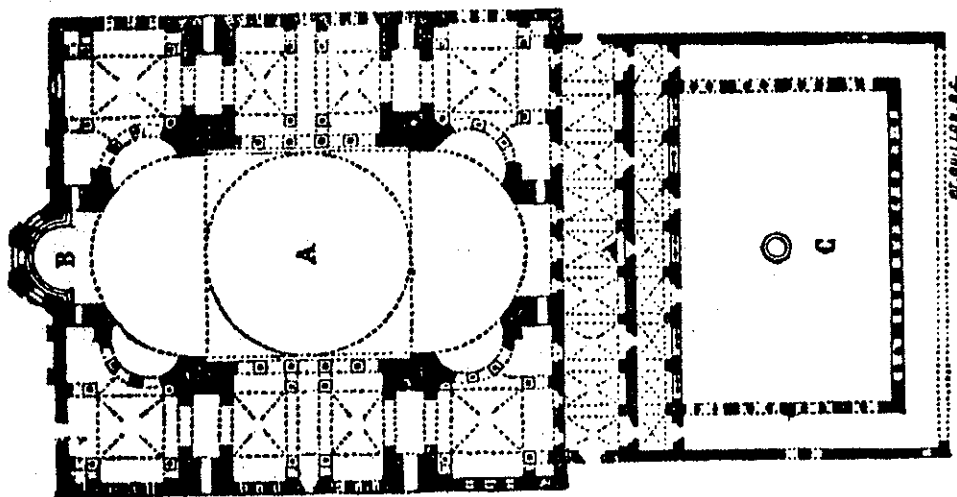

obilježjem civilno-rimskog mjesta sastajanja. Taj model odgovara sve naglašenijoj hijerarhizaciji Crkve koja je sve brojnija, sve moćnija i sve utjecajnija. Crkva Milanškog edikta pokrstila je cara Konstantina ali je i dopustila da car — koji je u svojim mentalnim strukturama ostao „svjetovni” — rimski vladar — polako „krsti” Crkvu. Iz te izmjene koja je do danas mnogo i različito komentirana, za naše je pitanje važno istaknuti da je novi prostor sastajanja kršćana dobro slijedio sliku sastajanja Imperatora i njegova senata. U crkvama Konstantinova razdoblja, od kojih je Konstantin osobno dao neke sagraditi, kao što je gradnja lateranske bazilike 324. godine, naglasak se pomiče na predsjedateljevo mjesto u dnu apsida, što se brzo pretvorilo u tron. Naglasak je, dakle, na novom poimanju predsjedate-

Mjesto onoga koji „predsjeda Braći” (sv. Justin) pretvorilo se u svečani tron predsjedatelja liturgijskog slavlja: biskupska katedra u bazilici sv. Nereja i Ahileja (Rim).

ljeve uloge koja je u kući-crkvi – jer je takva najprije bila u živoj Crkvi – okrenuta Zajednici, dok je u crkvi-bazilici okrenuta predsjedatelju i voditeljima Zajednice. Predsjedatelj, i voditelji uz njega, sve više su „iznad”, a vjernici su u toj slici „niže”, udaljeni od mjesta s kojeg se predvodi euharistija, gdje je pomaknut i oltar. Na Istoku, naprotiv, oltar se u tom razdoblju nalazi posred glavne lađe kamo je predsjedatelj odlazio u času prikazivanja žrtve, odnosno za službu euharistije.

Crkva-građevina okrenuta središtu (tlocrt crkve sv. Sofije u Carigradu), gdje je u mnogim crkvama Istoka, od samih početaka, smješten oltar.

Model crkve-bazilike je započeo s Konstantinom i održao se do karolinškog doba, ostavivši tragove u poimanju crkve-građevine sve do danas. Taj bazilikalni model – iako pogansko-svjetovno-rimskog nadahnuća – u kršćanstvu je malo-pomalo primao zakonitost kršćanskog bogoslužja, uređen sve više sa svjesnom nakanom da primi Zajednicu (B. Neunheuser). Srednji vijek sobom donosi nove naglaske.

Model crkve-katedrale – model grandioznosti

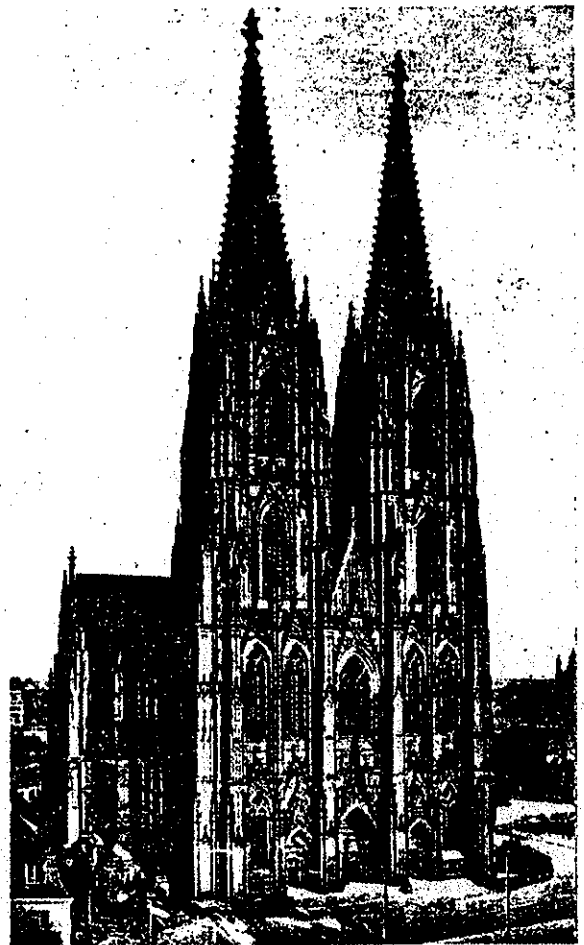
Nalazimo se u jedinstvenom krugu kršćanskog svjetonazora srednjeg vijeka. To je krug duhovne i graditeljske grandioznosti. Srednjovjekovni kršćanski čovjek ima osjećaj sigurnosti, jer je „sve protumačeno, sve shvaćeno, sve utvrđeno” (A. Leroi-Gourhan). Model crkve-katedrale – kakve su npr. u Sensu, Chartresu, Reimsu, Strasbourgu, Parizu, Burgosu, Toledu i drugdje – predstavlja najidealnije ostvarenje toga zaokruženog savršenstva što ga želi doseći srednji vijek, napose u razdoblju gotičkog stila, tj. u XII. i XIII. stoljeću.

Katedrala kao crkva-model istovremeno je znak toga i takvog kršćanstva i znak tadašnje zajednice ljudi, dakle društva, što oboje u tom razdoblju – više nego ikada ranije i kasnije – uspijeva „biti jedno”. Zato katedrale u svom poč-

tku nisu samo mjesta bogoslužja nego i mjesta susreta kršćanskog naroda; mjesta, dakle, gdje se raspravljalo i o javnom životu. U XIII. st. katedrale prelaze u posjed klera, pa su tek tada one postale isključivo bogoslužna mjesta.

Pokret bratovština, koji upravo u tom razdoblju cvjeta, trajno će izražavati želju — kadikad skriveno, kadikad agresivno — da puk aktivno i ravnopravno sudjeluje u životu Crkve i društva. Zato su članovi bratovština istovremeno uključeni u život crkve-katedrale ali i u svoje bratovštinsko gibanje. Iz takvog gibanja, uz model crkve-katedrale, grade se crkve po dimenziji običnoga, pučkog čovjeka. Tu je, dakako, uključen i pastoralni kler pučkih vjerničkih slojeva, tzv. „niži” kler.

S pojavom modela crkve-katedrale stvorila se još veća udaljenost između predsjedatelja i slavlja i zajednice vjernika. Došlo je do pasivne i šutljive prisutnosti vjernika u liturgiji. S druge strane, u vjernika se razvija želju za „gledanjem”. Sve je usmjereno prema „gore”, prema „visinama”. Uloga Zajednice tu nije mogla biti razvijena. Zato je i crkva-građevina u svom najistaknutijem modelu — crkvi-katedrali — sva okrenuta prema visinama. S povijesno-umjetničkog gledišta te crkve-katedrale idu u najuspjelija ostvarenja zapadne arhitekture. Vrhunac grandioznosti.

Gotičke katedrale su najoriginalnija ostvarenja zapadne arhitekture; odraz su duha koji je na osebujan način izražavao težnju prema Bogu, ali u liturgijskom smislu nije dovoljno vrednovao Zajednicu.

Kršćanski svjetonazor zaokruženog i „dorečenog” svijeta koncem srednjeg vijeka slabi i kida se, ali želja za grandioznim ostaje. U razdoblju renesanse crkva-gradevina dobiva nove oblike, od uzdužnog tipa poput bazilika i katedrala do mnogostruke simetrije višekutnog ili kružnog tipa, čime se htjelo interpretirati harmoniju zakona koji vladaju svemirom. Prema tadašnjem načinu mišljenja, crkva-gradevina treba da očituje vidljivu prisutnost slavne Crkve. Zato pape renesanse – Nikola V., Julije II., Lav X. i drugi podupiru i sami poduzimaju grandiozna zdanja. Želja je da crkve-gradevine budu „nepropadljive građevine, gotovo vječne i kao božanske” (Nikola V., 1447-1455).

Barok stavlja naglasak na osjećajne učinke u crkvi-gradevini, na određenu osjećajnu toplinu koja je kadikad išla do nevjerojatnog umnažanja ukrasnih pojedinosti, napose u formi rokoko.

Tako se crkva-gradevina s liturgijskog gledišta našla „zagušenom”. Liturgijska zajednica se osjetila zapostavljenom i odvedenom „drugom”.

Čini se da u čitavom tom dugom razdoblju, već od cara Konstantina, ali napose od kasnog srednjeg vijeka pa sve do XX. st., crkvena arhitektura teži da preko crkve-gradevine izrazi grandioznost, snagu, moć, sigurnost, slavu, samostalnost. Tim obilježjima se davala prednost više nego Zajednici i više nego liturgiji koja je u svojoj srži komunikacija, sudjelovanje, blizina, zajedništvo. Zato su stalno, uz velebna zdanja – koja, uostalom, ne nose svu krivicu pred zapostavljenom Zajednicom – usporedo građene manje i jednostavnije crkve-gradevine.

Današnji naglasci

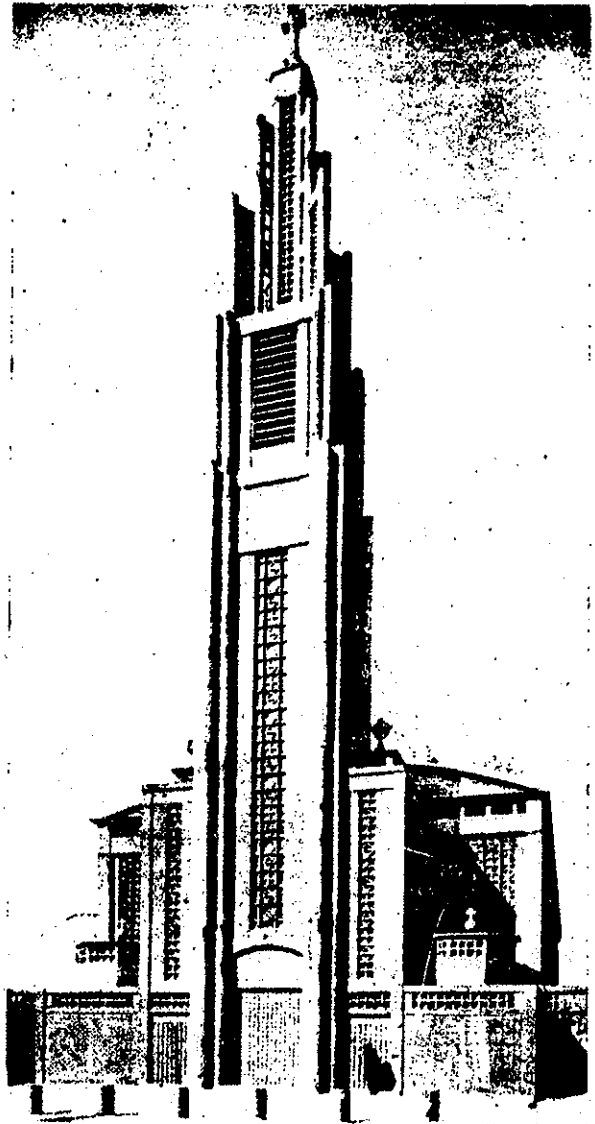
Poslije arhitekturne nesnalazljivosti XIX. st. i traženja novih formi – napose uporabom betona – u prvoj polovici XX. st., te poslije nekontrolirane i nestručne provale pokušaja „slobodne” gradnje u godinama poslije tek održanog II. vat. koncila i često krivo protumačenih načela što ih je dala koncilski konstitucija o liturgiji „*Sacrosanctum concilium*”, čini se da današnja nastojanja u crkvenoj arhitekturi poprimaju sve jasniju sliku onoga što bi trebala biti crkva-gradevina. Nije riječ o uniformnosti „stila” ili o sužavanju prostora stvaralaštva, nego o dubljem poimanju crkve-gradevine, i o određenom modelu za naše vrijeme. Iz tih se nastojanja mogu izvući i određena „pravila”. Ističemo, za sada, samo dva, i to opće naravi, u određenom smislu „vanjska” pravila.

1. Veličinu i oblik crkve-gradevine treba tako odrediti da svi sudionici – fizički zdravi – mogu dobro *vidjeti i čuti* predsjedatelja slavija, i jedni druge (Th. Klauser). Prepoznatljivost čovjekova lica, uočavanje ljudske, tj. vizuelne izražajnosti što se čita na licu predsjedatelja slavija i u njegovom cjelokupnom držanju, kao i na licu prisutnih članova jednoga liturgijskog zbora, to spada u važno pitanje pojma crkve-gradevine.

Upravo izraženo načelo znade i za iznimke, kao što su svetišta i stolne crkve u velikim gradovima. Ali, i tu će dobri graditelji crkava naći načina da se –

koliko je to moguće — ostvari spomenuto načelo. Značajno je spomenuti da se to načelo *prirodnosti* u mnogo slučajeva bolje ostvarilo u kazalištima, u filmskim, sportskim i zabavnim dvorana, gdje se — bez obzira na služenje suvremenim pomagalicama — postigla blizina, prisutnost, vidljivost, prisnost. Nisu li te odlike još potrebnije u crkvi-građevini koja, preko svoje liturgije, smjera sveukupnom, tj. fizičkom i duhovnom aktivnom sudjelovanju?

2. Suvremena crkvena arhitektura sve više vodi računa o odnosu veličine crkve-građevine i broja mogućih sudionika. Polazeći s tog gledišta, današnji se graditelji crkava ne vode prvenstveno „idealnom građevinom”, kao što je to bio slučaj od Konstantina pa sve do naših vremena, nego više vode računa da crkva-građevina doprinese stvaranju „idealne Zajednice”. Danas je, dakle, u prvom planu pitanje: „kolika je i kakva zajednica”, a ne „kakva je građevina”, što nipošto ne znači da je pitanje forme danas nevažno (o tome vidi SB 1-1985, str. 38-42).

Suvremena sakralna arhitektura s uporabom betona pruža nove mogućnosti, ali ne uspijeva uvijek „izreći” ljepotu kršćanskih znakova u svim njihovim dimenzijama: crkva Naše Gospe (Paris).

Pitanje broja vjerničke zajednice na liturgijskim slavljinama bit će, dakle, vrijedno pažnje u razmišljanju o gradnji crkve. Dobrom poznavaoču te problematike nije čak dovoljno da postigne prirodnu normu (da svatko može dobro čuti i dobro vidjeti predsjedatelja slavija i jedni druge!), jer „idealna” vjernička zajednica traži još određenije sužavanje pojma crkve-gradevine. Danas se, naime, sve češće razlikuje prostor za *posebne skupine*, prostor za *nedjeljne zajednice* i prostor za *velike vjerničke skupove*.

Pod pojmom *posebne skupine* valja razumjeti vjerničku zajednicu od petnaest do trideset članova – ili dvostruko, pa i trostruko ako je skupina slučajnog i površinskog međudnosa – u kojih je moguća uža međuljudska komunikacija, kao što je skupina koja sudjeluje u duhovnim vježbama ili u različitim oblicima obnoviteljskih seminara. U takvoj se skupini svatko od sudionika osjeća odgovornim za odvijanje dogovorenog susreta. Svatko je u određenoj razini uključen i zadužen. Svatko ima određeni zadatak. Mjesto susreta, odnosno bogoslužni prostor, upriličen je – ako se to može – takvoj zajednici. Suvremena crkvena arhitektura ne smije smetnuti s uma takve susrete, jer je takvih u velikim urbanim – ali i drugim – sredinama sve više. S tim su u svezi moguća mnoga rješenja: u stvaranju bočne kapele, u kružnoj formi klupa uz oltar slavija i sl. Ako crkva-gradevina ne pruža prostor za takve skupine, one će potražiti druga mjesta, često manje prikladna, dapače neprikladna.

U najviše slučajeva današnji se graditelji usmjeruju prema *nedjeljnim skupinama* određenog područja, što najčešće predstavlja teritorijalni pojam župe. U takvim skupovima je više naglašeno zajedničko sudjelovanje a manje međusobna komunikacija. To su naše župne crkve u kojih bi broj od petstotina vjernika bio maksimum. Smatra se da je za takve nedjeljne skupove idealan broj od 150 do 300, što je dovoljno velik broj da se pojedinci ne osjećaju malena i zatvorena skupina, a s druge strane dovoljno malen broj da svi budu „prepoznatljivi”. Važno je, zato, da tih 150 ili 300 stoje u crkvi tako da se ta „prepoznatljivost” može ostvariti. Zato se polukružna rješenja smatraju sve prikladnijima.

Veliki vjernički skupovi u svetištima ili brojno sudjelovanje vjernika u posebnim svetkovinama u tijeku crkvene godine (Uskrs, Božić, Velika Gospa, patron župe) predstavljaju poseban problem. Graditelji crkava moraju neizostavno voditi računa o takvim skupovima, ali im, u stvaranju crkve-gradevine npr. u jednoj župi, ne treba dati najvažnije mjesto. U takvih je skupova razina sudjelovanja vrlo različita: od prožetih prisutnika i proživljenih trenutaka do najpovršnijih „izletnika” ili godišnjih vjernika. Nije pravo da se takvima dade najveća važnost u poimanju i ostvarenju određene crkve-gradevine.

Suvremeni je model – zbog mnogih „progonstava” današnjega pluralističkog svijeta, napose u velikim urbanim sredinama – bliži kući-crkvi ranog kršćanstva negoli grandioznim zdanjima od cara Konstantina pa dalje. Čini se da je bliži i u poimanju Zajednice koja se sastaje na istom mjestu, da slavi bogoslužje. To je „približavanje” rano kršćanstvu kadikad povodom da se odbaci oblik, znak, um-

jetnička razina i ljepota. Treba ponoviti da je kršćanska-katolička liturgija sržno znakovna. U pitanju crkve-građevine ona nema „svoj” stil — u smislu stilova arhitekture — jer cijeni i japanske, i kineske, i afričke „stilove” kao što cijeni gotički stil, ali cijeni znakovnost i ljepotu (usp. *Opća uredba Rimskog misala*, 254). Arhitekt koji ima zadatak projektirati crkvu-građevinu nalazi se, kako smo već rekli, pred složenim zadatkom: „stvoriti” crkvu-građevinu koja će primiti Zajednicu staru koliko je kršćanstvo staro i mladu koliko je vrijeme „mlado” u kojem se gradi neka crkva, crkvu-građevinu koja je toj određenoj Zajednici „znak”.